

У ГЛИБ ВІКІВ

УДК 94(477)"10/12"

ББК 63.3(4Укр)4

Наталія Кальніцька

•

БОРОТЬБА ЧЕРНІГОВО-СІВЕРСЬКИХ КНЯЗІВ ЗА КИЇВ У ДОБУ ФЕОДАЛЬНОЇ РОЗДРОБЛЕНОСТІ

У статті визначаються основні кроки політичної діяльності чернігово-сіверських князів у боротьбі за великий київський стіл у часи феодального дроблення. Увага приділяється розгляду політики окремих представників династичної гілки Ольговичів.

Після проведення Любецького з'їзду (1097 р.) за Давидовичами закріпився Чернігів, за Ольговичами - Новгород-Сіверський, Ярослав відбудував Муром. Проте вони були усунуті Всеволодовичами від права спадкування Києва. Незважаючи на цю кривду, Олег Святославич спокійно правив на новгород-сіверському столі. Головна мета ним була досягнута: Чернігово-Сіверська земля офіційно була зафіксована за його родичами, хоча його династична гілка зайняла вже друге місце у системі чернігово-сіверських столів, а також рід Святославичів у праві на Київ став третім всупереч законам генеалогічного спадкування.

Указане доводить, що загальні інтереси чернігово-сіверських князів були для нього вищі, ніж особисті. З цього приводу кінець XI - початок XII ст. характеризувався стабільністю. До того ж Святославичі не втручалися у боротьбу за Київ, враховували прихильність київської громади до впливового князя Володимира Мономаха, при якому централізована влада тимчасово посилилась. Князь Давид потрапив під вплив київського князя, і Чернігів за його правління був зв'язаний із політичними заходами Мономаха, тоді як Олег у жодному поході великого князя Володимира не брав участі. З 1097 р. історичне життя обох чернігово-сіверських князівств одразу пішло різними шляхами: Олег продовжував започатковану ним політику оборони своєї землі, а дії Давида були підкорені політиці Києва. Зі смертю Давида у 1123 р. закінчився етап боротьби Святославичів за незалежність Чернігово-Сіверської землі.

Наступним чернігівським князем став Ярослав Святославич, який до 1123 р. був муромо-рязанським правителем. Проте Ярослав Святославич не мав підтримки серед чернігівської громади, а тому Ярослав пішов на зближення з київським князем Мстиславом Володимировичем. Усе вказане свідчить про політичну слабкість чернігівського князя Ярослава, оскільки після смерті київського князя Во-

© Кальніцька Наталія Дмитрівна - кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (м. Луганськ).

лодимира Мономаха найстаршим князем Русі був саме Ярослав, який мав нагоду претендувати на Київ. Проте цього не сталося: неенергійний Ярослав визнав владу сина Володимира Мономаха - Мстислава і, більше того, заручився його підтримкою.

Таким становищем скористався син Олега Святославича - Всеволод Ольгович, який у 1128 р. захопив Чернігів, розбивши військо Ярослава, а його самого полонив. У відповідь Мстислав зі своїм братом Ярополком підійшли до Чернігова. На боці Всеволода Ольговича виступили половці, але їх перехватив Ярополк, який в цей час зайняв Курське Посейм'я. У Курську був посаджений його племінник Ізяслав Мстиславич. Мстислав розпочав осаду Чернігова, вимагаючи від Всеволода повернення чернігівського столу Ярославу. Переговори тривали майже все літо, але справа Ярослава не вирішувалася. Нарешті київський князь відійшов від договору із Ярославом і взяв сторону Всеволода Ольговича.

По-перше, за Мономахами закріпилася частка чернігівських володінь - Курське Посейм'я, по-друге, Святославичі були послаблені та все ще залежали від Києва, а по-третє, сам Мстислав успадкував Київ усупереч своєму дядьку Ярославу, і це нагадувало йому ситуацію, яка склалася між Ярославом та його племінником Всеволодом Ольговичем.

У такій ситуації Мстислав отримав нові землі, Всеволод Ольгович сидів у Чернігові, громада якого сприйняла його добре. Єдиним незадоволеним лишався старий князь Ярослав. Щоб не сталося нової усобиці, князь Мстислав, поміркувавши, за виразом С.Д. Федаки, "...дав себе умовити" [1]. Після цього Ярослав вирушив до Мурома, а його лінія була виключена із старійшинства у своєму роді.

Чернігівський князь Всеволод Ольгович віддав Новгород-Сіверський уділ Давидовичам, брати його отримали окремі міста в Чернігівщині. На деякий час на Русі встановлюється мир. Всеволод разом із Мстиславом здійснюють походи проти Полоцького князівства й Литви. У 1132 р. Мстислав помирає, а київським князем стає Ярополк.

У 1135 р. суздальський князь Юрій запропонував Ярополку обмін волостями: Юрій віддав Ростов, Суздаль з їх областями, залишивши собі частину волостей, а отримав Переяслав. Проте володарями Переяславського князівства були сини померлого Мстислава, які й звернулися по допомогу до Всеволода Ольговича. Для нього це була вдала нагода, щоб втрутитися у внутрішні справи Мономаховичів. Саме з даного моменту Святославичі (особливо Ольговичі) знову стають активними у внутрішній політиці. Ольговичі вже не відступали від своєї мети - відновити династичні права на Київ.

Після боротьби за першість в інших землях Русі Ольговичам все ж таки пошастило. „В лѣто 6646. Преставися Ярополкъ Володимѣровичъ. Того ж лѣта сѣде на столѣ Всеволодъ Ольговичъ" [2]. Вдалося це Всеволоду за допомогою невеликої дружини та військ брата Святослава й Володимира Давидовича. Київський князь Вячеслав, брат покійного Ярополка, добровільно поступився Всеволоду й відійшов до переяславського столу. 5 березня 1138 р. Всеволод Ольгович з „...честю і великою славою ввійшов до Києва" [3]. Згідно із С.Д. Федакою, який підкреслював, що сенс політики Всеволода дуже простий: „...перетворити адміністративно-політичну структуру України-Русі з дуальної на унітарну, зруйнувати протистояння між Ольговичами та Мономахичами, зруйнувати жорстку прив'язку окремих родів до певних земель... Успішна політика щодо Мономахичів не завжди компенсувалася такими ж успіхами щодо родичів... Усередині України-Русі Всеволод підтримував сталий баланс сил, але мудро не поширював свою активність на колонії..." [4]. Він надавав братам міста на Київщині, які були далеко від їхніх земель, не давав їм затвердитися, тримав під своїм контролем. У 1142 р. Всеволод віддає Турів своєму сину Святославу, а потім його переводять до Володимира-Волинського. Всеволод Ольгович пішов на сепаратну угоду з Давидовичами, дав їм по два міста і тим самим поставив своїх братів у скрутне становище. Проте Ігорю Ольговичу, який володів Путивлем, великий київський князь від-

дав Юр'єв, Городець і Рогачів, а також пообіцяв після своєї смерті передати Київ. Про все це стало відомо на князівському з'їзді в 1143 р. (або в 1145 р.) [5]. У своїй боротьбі з Мономашичами Всеволод уклав договір з правителями Галичини, а також традиційно використовував половців. Мстиславичі відмовилися підпорядковуватися вимогам Всеволода: ні Андрій, ні В'ячеслав Володимировичі (перяславський та турівський князі) не бажали віддавати своїх волостей Всеволоду. Тому походи київського князя Всеволода закінчилися невдачею. Мономашичі залишили за собою вказані землі.

Закріпившись на київському столі, Всеволод Ольгович схилявся до політики „розділяти і пересварювати”. Проте результати її були не дуже тривкими, „... а в загальній еволюції руського державного життя його діяльність мала дуже шкідливий, руйнівний вплив” [6]. Той же М.С. Грушевський визнавав, що „талановита лінія Олега здобуває собі крок за кроком місце в сій лінії, щоб потім сягнути й по гегемонію на цілій Русі, перейняту лінією Всеволода” [7]. Літописець зазначав, що „Седя Олгович в Києве и нача замышляти на Володимировича и на Мстиславича, надеяся сим своєю и хотя всю землю сам держати...” [8]. За правління Всеволода не було князя достатньо впливового, щоб протидіяти йому (за винятком суздальського князя Юрія у Північно-Східній Русі). І тому, коли Всеволод оголосив своїм наступником брата Ігоря Ольговича, йому ніхто не суперечив. Рід Ольговичів вирівнювався з родом Мономашичів у праві на великий київський стіл. За П.В. Голубовським, заява Всеволода про рівність Ольговичів із Мономашичами трактувалася як визнання рівноваги Києва з Черніговом [9]. Одним із ініціаторів зміни влади у Києві була місцева громада, яка і без того вже підтримувала Мономашичів.

На відміну від свого попередника, доля Ігоря Ольговича не була такою вдалою: „В лѣто 6654. Преставися Всеволодъ, князивъ в Киевѣ 7 лѣтъ; по немъ сѣде братъ его Игорьъ. Изгони же его Изяславъ Мстиславичъ” [10]. Проте пробути київським князем Ігорю Ольговичу судилося менше двох тижнів. Київські бояри відступилися від клятви й запросили до Києва Ізяслава Мстиславича. Переможцями стали саме Мстиславичі: „Игорь отсталъ отъ другихъ; конь его увязъ въ болото и онъ тамъ былъ отысканъ только черезъ 4 дня, окованъ и посаженъ въ „порубъ”; братъ его Святославъ достигъ устья Десны; племянникъ Святославъ Всеволодовичъ прибѣжалъ въ монастырь св. Ирины, гдѣ и былъ захваченъ; преслѣдовали побѣжденныхъ до устья Десны...” [11]. За умовами договору Ігор Ольгович мав стати ченцем, але „В літо 6655. Убиша Кияне Игоря Олговича снемъшися въчемъ” [12].

На жаль, політика Всеволода Ольговича призвела до подальшої відчуженості Ольговичів і Давидовичів. Більш того, Давидовичі сподівалися визволитися від Ольговичів та зібрати всю Чернігово-Сіверську землю до рук своєї родової гілки. Саме ця розбіжність Ольговичів і Давидовичів роз'єднувала їх сили й робила слабкішими у боротьбі з Мономашичами.

Цікавим постає факт, що з цього часу чернігово-сіверські князі зіткнулися з новими суперниками за київський стіл - князями суздальськими й Мстиславичами. Лише вміле лавірування між двома кланами давало змогу чернігово-сіверським князям втримувати свої землі і навіть претендувати на інші.

Насамперед це стосується чернігівських амбіцій щодо Києва. Ослаблені Ольговичі у цей час не могли повернутися до київського питання, а ось Давидовичі мали змогу це спробувати. У 1151 р. у міжусобній війні загинув Володимир Давидович, який володів Черніговом з 1139 р. Його брат Ізяслав став чернігівським князем та правив тут протягом 1151 - 1154 рр. На деякий час він заволодів „вотчиною” Ольговичів - землею в'ятичів, але потім повернув її Святославу Ольговичу. У 1154 р. Ізяслав Чернігівський намагався стати київським князем, але за життя В'ячеслава Володимировича цим надіям не судилося збутися. Після його смерті Ізяслав Давидович посів у Києві, але звідти його вже вибив Юрій Довгорукій.

У 1156 р. у Ізяслава Давидовича розпочалися непорозуміння зі своїм племінником Святославом Володимировичем, який захопив місто Березий. Ізяслав втретє спробував оволодіти Києвом. І це йому вдалося за допомогою половців у травні 1157 р. [13]. За династичними умовами він віддав Чернігів спершу племіннику Святославу Володимировичу, а потім - Святославу Ольговичу. Святослав Володимирович став правити у Вщижі. Святослав Всеволодович (Ольговичі) отримав новгород-сіверський лен.

Але в 1159 р. Ізяслав був вимушений покинути Київ. Не змінюючи існуючої ієрархії, Ізяслав Давидович разом з половцями взяв собі землі всіх в'ятичів, намагався, але невдало, захопити Путивль та інші міста, спалив Вир: „Ізяславу ж стоя с половцы, велику пакость сотвориша села пожгоша, люди повоеваша..." [14].

Зі вгасанням лінії Давидовичів у 1167 р. припинилася тимчасова боротьба з Ольговичами, які й стали єдиними володарями Чернігово-Сіверської землі. Слушною є думка М.С. Грушевського, що чернігівські уділи „...зістаються в руках одної галузі - Ольговичів, що поділяється в другій половині XII ст. на дві лінії - старшу від Всеволода Ольговича, і молодшу - від Святослава Ольговича. Хоч між сими двома лініями бували конфлікти і змішання при переміні столів, як ми бачили в старших поколіннях, але загалом узявши князі сеї лінії... трималися певного порядку в переході столів від князя до князя" [15].

Після непорозумін у середині чернігівської династії Ольговичі контролюють внутрішню ситуацію, вирішують усі питання на загально-чернігівських з'їздах, що забезпечує все більше єднання та „одинацтво" династії. Крім того, Чернігово-Сіверська земля майже півстоліття не відчувала на собі військових конфліктів, відрізнялася міцністю князівської влади. Об'єднана династія Ольговичів повернулася до питання, яке відкрив ще свого часу Всеволод Ольгович - повернути право на володіння Києвом.

Саме боротьба за Київ, за право першості у Південній Русі стає головним напрямом зовнішньої політики Ольговичів. До того ж характерною ознакою діяльності чернігово-сіверських династій залишається використання половецьких військ у випадках необхідності. Друга половина XII ст. - це так званий третій період відносин давньоруських князів зі Степом, що характеризувався різноманітністю відносин: від воєнних сутичок до шлюбних угод.

Друга половина XII ст. була сприятливою для Ольговичів, котрі мобілізували свої зусилля для боротьби за гегемонію у Південній Русі. Реальним суперником для них був володимиро-суздальський клан. Інтереси двох династій перетиналися і в Києві, і в Новгороді, і в Галичі. Тільки з початку XIII ст. з'являється ще одне міцне політичне утворення - Галицько-Волинське князівство [16]. На наш погляд, саме так можна охарактеризувати загальні положення зовнішньої політики чернігівських Ольговичів.

Улітку 1173 р. за ініціативою Андрія Боголюбського здійснився другий похід на Київ. Як старший з князів Святослав Всеволодович став на чолі війська. Ростиславичі погодилися віддати Київ одному з представників союзного війська - Ярославу Луцькому. Святослав Всеволодович скоріш за все теж взяв участь у переговорах. Як тільки Ярослав сів у Києві, він став вимагати у великого князя волості у Києві. Ярослав не виконав його вимог. І Святослав, зібравши дружину, здійснив похід на Київ та пограбував майно Ярослава. Тим часом Ростиславичі розпочали переговори з Андрієм. Здавалося, ростовсько-суздальська коаліція знов перемагає, але вбивство Андрія Боголюбського у червні 1174 р. на деякий час послабило вплив цього клану.

Зазначимо, що з кінця 70-х рр. XII ст. доля великокнязівського столу опинилась у руках двох князівських родів: чернігівських Ольговичів і смоленських Ростиславичів. Певний вплив на південно-руські справи здійснював також володимиро-суздальський князь Всеволод Велике Гніздо. Це був найвдаліший час для Святослава Всеволодовича. Розуміючи той факт, що реальна силова перевага у суздальському клані, він забезпечував собі надійний тил. Після смерті Андрія

Святослав підтримував тісні дипломатичні відносини з князями Північної Русі. Єдиними суперниками у боротьбі за Київ для нього залишалися лише Ростиславичі. Зазначимо, що вже на той час Київ значно послабив свої позиції, володіння ним, так би мовити, давало більше моральну першість, ніж реальну міць. Це й забезпечувало ту легкість, з якою змінювалися князі на великому київському столі. Тому не дивно, що Святослав зумів одержати Київ майже без боротьби.

Справа у тому, що походи київського князя Романа Ростиславича проти половців були, м'яко кажучи, невдалими: половці активно грабували руські міста, що було ніяк не на користь авторитету київського князя. І 20 липня 1176 р. Святослав Всеволодович уперше стає київським князем. Святослав володів і київським столом, і київськими волостями, що високо цінувалося серед князів.

Звичайно, Ростиславичі не хотіли так легко втратити великий київський стіл. Тому вони швидко зібрали війська та підійшли до Києва. Але вирішальної битви не сталося, бо Святослав відступив до Чернігівщини. На цьому завершилося перше нетривале перебування Святослава на київському столі. Поміркувавши, Ростиславичі пішли на компроміс та підписали угоду зі Святославом, згідно з якою великим князем ставав Святослав, а „Руська земля” (майже вся Київщина) належала Ростиславичам. Причому у літопису обох князів - Святослава Всеволодовича та Рюрика Ростиславича - називали „великими”. Святослав прийняв такі умови, оскільки це був найвдаліший для нього варіант. Проте він мав лише формальну владу, з усіх боків його оточували Ростиславичі, які обмежували його діяльність.

Святослав намагався позбутися такого тягара. І наприкінці 1180 р. він здійснив спробу подолати Давида Ростиславича у Вишгороді. Це йому не вдалося і він тікає до рідного Чернігова. До першої половини 1181 р. обидві сторони - Святослав та Рюрик - готувалися до війни. Нарешті влітку 1181 р. князі підписали угоду, яка відтворювала умови договору 1176 р. Святослав посідав на великому київському столі, був першим серед південних руських князів, а Ростиславичі володіли Київщиною. М.С. Грушевський визначав, що цей договір „...привів українську політику до рівноваги, що й протривало до смерті Святослава Ольговича, яких тринадцяти літ” [17].

Дуумвірат, що об'єднав два ворогуючих клани: Ольговичів та Ростиславичів, забезпечував стійку владу лише у Південній Русі. Цього було не досить для амбіцій Святослава. На початку 80-х рр. XII ст. Святослав намагався контролювати й суздальські справи, тому розпочав боротьбу за Рязань, потім - за Новгород. Проте вдало діяти на два боки (боротися з Ростиславичами за Київ та із Всеволодом Суздальським за гегемонію на півночі) йому не вдалося.

Хоча реальну владу Святослав мав лише на території південно-руських земель, все ж таки в часи його правління князі північних земель займали нейтральну позицію. За кордоном Святослава високо цінували. Так, вчені припускають, що онука Святослава, Євфимія Глібівна, у 1194 р. могла стати дружиною візантійського цесаревича Олексія [18].

Постать Святослава Всеволодовича в історичній літературі викликає багато суперечностей. Це - ніби дві різні людини, настільки протилежні точки зору авторів, оскільки кожен з них вибирав на свій смак факти з життя князя. „Літописець все ж не зміг приховати любов киян до Святослава. Завдяки йому ми знаємо живого князя з його повсякденними турботами, людськими рисами. Літописна характеристика - не карикатура, а натуралістичний портрет, намальований, правда, пензлем недруга, тоді як характеристика „Слова” - це барвіста урочиста мозаїка, набрана з кращих моментів його біографії” [19]. Таким чином, Святослав Всеволодович був гідний київського столу, мав великий авторитет не лише серед рідної чернігівської громади й киян, але й серед представників інших династій Русі та іноземних держав.

Продовжив загальну політику династії Ольговичів щодо київського князівсь-

кого столу Всеволод Святославич Чермний, син Святослава Всеволодовича. Князь Всеволод, як найстарший в роду, зайняв чернігівський стіл, на якому князував уперше з 1204 - 1206 рр., потім він декілька разів повертався з Києва до Чернігова. Зрештою він помер чернігівським князем [20].

Після того, як Ігор Святославич у 1198 р. отримав чернігівський стіл, його сини, як молодші в роду, залишали по собі лише Путивльське князівство. Саме це стало суто „чернігівським” чинником боротьби за галицьку спадщину [21]. Таким чином, ще у 1202 р., після смерті Ігоря Святославича, Ольговичі вступають до союзу з Рюриком проти князя Романа й прямують до Галича.

Ображений Роман Мстиславич випередив їх та з галицьким і володимирським військами захопив Київ, де залишив свого кузена Інгвара луцького. Рюрик відійшов до Овруча, а Ольговичі до своєї волості. Роман галицький не бажав Києва, а лише піклувався про свою землю. Наступного року Рюрик з Ольговичами та половцями взяв Київ, який дуже постраждав після цього та значення його ще більше впало: „Генваря 2 взят бысть Киевъ Рюриком и Олговичи и всею половецкою землею. И сотворися велико зло в Рускои земли, якого же зла не было от крещения в Рускои земли” [22]. Роман знову вирушив на суперників, але вже з метою замиритися. Та в 1205 р. після походу на половців Роман велів схопити Рюрика й віддати до монастиря. У тому ж році у війні з поляками гине й галицько-волинський князь Роман Мстиславич.

Тим часом, у 1206 р. київським князем став Всеволод Святославович Чермний. Саме у цей період династія Ольговичів посіла на всіх українських князівських столах та мала змогу контролювати більшу частину Давньоруської держави, що не вдавалося жодному князю у XII ст. Таким чином, авторитет і могутність Ольговичів на початку XIII ст. були безперечними. Зазвичай, цього не міг допустити суздальський клан. Особливо, коли вже Переяславщина - земля, в якій були міцні просудальські орієнтири, потрапила до рук чернігівських династій (тут сидів син князя Всеволода), суздальський князь Всеволод спершу вирішив помститися половцям - одвічним прибічникам Ольговичів.

Проте князі Рюрик Ростиславич і Мстислав Романович розгорнули війну за Київ. Приблизно у 1210 р. між Рюриком і Всеволодом III була підписана угода, за якою Рюрик мав зректися київського князівського столу й перейти до Чернігова, а Всеволод ставав великим київським князем. Рюрик Ростиславич князував у Чернігові до 1212 р. (або до 1214 р.) [23], де й помер. Цікаво, що джерела вказують на той факт, що під загрозою Мстислава Удатного Всеволод Чермний, покинувши Київ у 1214 р., помирає саме чернігівським князем у 1215 р. [24]. Воскресенський літопис наводить дату 1212 р. [25]. На жаль, немає чіткого уявлення про справжній стан речей. Можливо, існувала угода між Рюриком і Всеволодом, але вона могла порушуватися, й боротьба за Київ відновлювалася. Проте обидва князі померли у Чернігові.

Після смерті суздальського князя Всеволода Ольговичі встановили владу на Київщині, але Ростиславичі вибили їх з Києва. Ольговичі спершу компенсували таку втрату Переяславом. За думкою Дж. Феннела, 1212 - 1223 рр. - це період піднесення Ростиславичів й занепад Ольговичів. Тільки три землі були поза владою Ростиславичів: Чернігово-Сіверська, Рязанська і Муромська. Стабільність становища у Південній Русі була здобута завдяки згуртованості Ростиславичів і падінню Ольговичів [26]. Зрозуміло, що наступні два чернігівські князі - брати Всеволода - Гліб Святославич (1215 - 1219 рр.) та Мстислав Святославич (1219 - 1223 рр.) - навіть не спробували боротися за першість.

Наступним чернігівським князем став син Всеволода Святославича Чермного Михайло (1224 - 1234 рр.). Але М.С. Грушевський зазначав, що „стрий” Михайла Олег Ігорович, князь курський, мав більше прав на чернігівський стіл. У цей час на Русі, за виразом М.С. Грушевського, „в основі політичної системи лежав далі союз князів галицького, київського й чернігівського” [27]. На початку 30-х років XIII ст. змінився напрям зовнішньої політики князя Михайла Чернігівського. До

1231 р. між київським та чернігівським князем були дуже дружні стосунки. Зміні відносин сприяло декілька чинників. По-перше, Михайло Всеволодович надав притулок новгородській опозиції. З цього приводу восени 1231 р. проти князя Михайла був організований каральний похід. Взимку 1232 - 1233 рр. Михайло здійснив свій похід на Київ. Спочатку князю Данилові вдалося врегулювати ситуацію мирним шляхом. Але в 1234 р. князь Михайло знову здійснив похід на Київ.

Паралельно з цими подіями відбувалися зміни й у Києві. Після травня 1235 р. київський стіл швидко змінював свого господаря. У березні 1238 р. Ярослав Всеволодович зайняв суздальський стіл. Для цього він віддав київський стіл Михайлу Чернігівському, під владою якого об'єдналися землі Чернігова, Києва, Галича. У Галичині сидів син Михайла - Ростислав. Здавалося, що настав зоряний час князя Михайла. Але скористатися ним йому не вдалося, оскільки велика біда рушила на Русь. Північна її територія вже відчула на собі спустошливі походи монголів.

Таким чином, чернігово-сіверські князі вели активну зовнішню політику протягом XII - першої третини XIII ст. Головними напрямками були київський, суздальський, галицький. Проте територіальні володіння чернігово-сіверських князів не зростали. Але боротьба за нові територіальні здобутки була першочерговою необхідністю чернігово-сіверських князів. Зазначимо, що внутрішній порядок у Чернігово-Сіверській землі цілком залежав від агресивної зовнішньої політики місцевих династій. Боротьба за Київ протягом XII - першої третини XIII ст. велася між Мономашичами та Ольговичами, що свідчило про впливовість обох князівських кланів.

1. Федака С.Д. Сини Володимира Мономаха - Мстислав Великий і Ярополк/ Сергій Федака // Історія України. - 1999. - № 46. - С.10.
2. Полное собрание русских летописей. - СПб.: Изд-во Археограф. комиссии, 1889. - Т. XVI. Летописный сборник, именуемый летописью Авраамки. - С. 44.
3. Полное собрание русских летописей. / Авт. предисл. Б.М. Клосс. - М.: Языки русской культуры, 1998. - Том II. Ипатьевская летопись. - Стб. 300.
4. Федака С.Д. Чернігівський князь Всеволод Ольгович/ Сергій Федака // Сіверянський літопис. - 1999. - № 6. - С. 30 -31.
5. Рапов О.М. Княжеские владения на Руси в X - первой половине XIII в./ Олег Михайлович Рапов. - М.: Изд-во Моск. университета, 1977. - С. 106 - 107.
6. Грушевський М.С. Історія України-Руси / Михайло Сергійович Грушевський. - Т. II. - К.: Наук. думка, 1992. - С. 143.- (Пам'ятки історичної думки України).
7. Грушевський М.С. Вказ. праця. - С. 122.
8. Багалей Д.И. История Северной земли до половины в. / Дмитрий Иванович Багалей - К.: Изд-во Киев. ун-та, 1882. - С. 110.
9. Голубовский П.В. История Северной земли до половины XIV в. / Голубовский П.В. - К.: Изд-во П. Завадзкого, 1881. - С. 122.
10. Полное собрание русских летописей. - СПб.: Изд-во Археограф. комиссии, 1889. - Т. XVI. Летописный сборник, именуемый летописью Авраамки. - С. 44.
11. Багалей Д.И. Вказ. праця. - С. 198.
12. Полное собрание русских летописей. - СПб.: Изд-во Археограф. комиссии, 1889. - Т. XVI. Летописный сборник, именуемый летописью Авраамки. - С. 44.
13. Полное собрание русских летописей. / Авт. предисл. Б.М. Клосс. - М.: Языки русской культуры, 1998. - Том II. Ипатьевская летопись.- Стб. 488.
14. Полное собрание русских летописей. - Л.: Наука, 1989. - Т. XXXVIII. Радзивилловская летопись. - С. 130.
15. Грушевський М.С. Вказ. праця. - С. 325.
16. Зайцев А.К. Черниговское княжество/ А.К. Зайцев // Древнерусские княжества X - XIII вв./ Под ред. Л.Г. Бескровного. - М.: Наука, 1975. - С. 116. - (Труды / Институт истории СССР Академии наук СССР).
17. Грушевський М.С. Вказ. праця. - С. 207.
18. Котляр М.Ф. Історія дипломатії Південно-західної Русі/ Микола Федорович Котляр. - К.: Вид-во Інституту історії України НАН України, 2002. - С. 82. - (Праці / Ін-т історії України НАН України).
19. Федака С.Д. Святослав III - князь „Грізний великий київський” / Сергій Федака // Сіверянський літопис. - 2000. - № 6. - С. 38.

20. Полное собрание русских летописей. / Авт. предисл. Б.М. Клосс. - М.: Языки русской культуры, 1991. - Том I. Лаврентьевская летопись. - С. 426.
21. Войтович Л.В. Князівські династії Східної Європи (кінець IX - початок XVI ст.): склад, суспільна і політична роль / Леонтій Вікторович Войтович. - Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2000. - С. 49. - (Праці / Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України).
22. Полное собрание русских летописей. - Л.: Наука, 1989. - Т. XXXVIII. Радзивилловская летопись - С. 154.
23. Студьонова Л. Чернігівські князі, полковники, губернатори / Людмила Студьонова. - Чернігів: РВК Деснянська правда, 1998. - С. 17.
24. Татищев В.Н. История Российская: В 7 т./ В.Н. Татищев- М. - Л.: Наука, 1964. - Т.4.- С. 192.
25. Полное собрание русских летописей. - СПб: Изд-во Археограф. комиссии, 1856. - Т. VII. Летопись по Воскресенскому списку.- С. 118.
26. Феннел Дж. Кризис средневековой Руси 1200 - 1304 / Феннел Дж.; пер. с англ. В.В. Голубчикова. - М.: Прогресс, 1989. - С. 97, 214.
27. Грушевський М.С. Вказ. праця. - С. 243 -244.

В статье определяются основные шаги политической деятельности чернигово-северских князей в борьбе за великий киевский престол во времена феодального дробления. Внимание уделяется рассмотрению политики отдельных представителей династической ветки Ольговичей.

The article is devoted to the general steps of signs of political activity of Chernigov-Seversk princes in the struggle for Kiev in time of the feudal parceling. The particular attention is devoted to looking through of policy of some representatives of dynasty of the Olgoviches.